

СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ

Ольга Ростовська, Сергій Родін

•

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ КУЛЬТУРНО-НАЦІОНАЛЬНОГО ЖИТТЯ НІЖИНА В 1917 р.

Тривалий час в радянській історіографії аксіомою вважалася думка, що тільки в результаті Жовтневої соціалістичної революції 1917 року і встановлення радянської влади український народ вперше здобув право на власну історію, культуру, мову. Апологетика більшовизму породила «білі плями» та «чорні дірки» в об'єктивному висвітленні подій та процесів в Україні, що розпочала Лютнева буржуазно-демократична революція 1917 року. Особливо спрощено і обережно, при обов'язковому посиленні на «керівну і спрямовуючу роль», розроблялася проблема національно-визвольного руху та культурно-національного процесу.

Вивчення краєзнавчого історичного матеріалу засвідчує, що весна 1917 р. поклала початок демократизації всіх сфер життя суспільства, а національне відродження органічно поєднувало інтереси етнічні та вселядські.

Джерелами вивчення і відтворення картини демократизації культурно-національного життя Ніжина в 1917 р. стали фонди міського державного архіву та краєзнавчого музею, періодичні видання, зокрема, «Известия Нежинского общественного комитета».

«Ніжин спав... І враз загриміли громи, замиготіли блискавки над самою головою Ніжина, налетів на його вихор революції... Прокинувся, струсонувся старий дідуган і твердо став на ноги» — таким динамічним образом починається стаття І. Ковалевського «Ніжин і його комітет в дні революції». З неї дізнаємося, що 3 березня 1917 р. в Ніжин прийшли газети, в яких замість звичних порожніх місць були вміщені повідомлення про повалення царської монархії. Ця звістка пробудила громадянську і національну свідомість ніжинців. Першою відгукулася інтелігенція інституту князя Безбородька. Студенти на своєму зібранні 4 березня заявляють про готовність взятися за діло і віддати енергію на службу рідному краю. У цей же день представники міського і земського самоуправління, студентства, профспілок, кооперативів та інших об'єднань, зачитавши маніфест Миколи II про відречення від престолу і універсал його брата Михайла про відмову від царювання, вирішили за прикладом столиць установити в Ніжині громадську владу — комітет, котрий би порядкував усіма справами Ніжина й Ніжинщини.

Демократичним шляхом почалося висування делегатів до громадського комітету. Так, викладацько-професорський склад історико-філологічного інституту на березневій конференції делегував до громадського комітету професора П. В. Тихомирова.¹ Від студентів обрано 5 чоловік. Майже місяць формувался орган місцевої влади. 5 квітня склад комітету був визначений. До нього увійшли представники від 43 різноманітних громадських організацій, навчальних закладів, політичних партій та національних об'єднань.² Серед них науку, освіту і духовну культуру представляли 14 організацій, що нараховували 31 чоловіка. Національні інтереси громадян міста мали виражати: 5 представників від польського товариства — Модзелевський, Римша, Моронський, Буткевич, Островський; 4 представники від єврейського товариства — Хейн, Іоффе, Заславський, Берлянд; 3 представники від української організації — Ковалевський, Городецький, Полевой. Головою комітету був обраний професор П. В. Тихомиров.³ Акумулюючи в собі всі соціальні верстви, партійні і національні сили, громадський комітет став своєрідним міським парламентом. До редакційної комісії його друкованого органу «Известия Нежинского общественного комитета» увійшли професор П. В. Тихомиров та студенти С. В. Сівков і І. М. Ковалевський.

Тримаючи руку на пульсі життя міста і країни в цілому, газета значну увагу приділяла проблемі відродження національної культури українського народу і його прагненню до державності. Навіть зовнішнє оформлення газети відбивало тогочасне розуміння культурно-національного життя: по обидва боки заголовка розміщено лозунги-девизи — «Свобода, рівність і братство» та «Вільність, рівність і братерство». Вже перший номер газети від 5 квітня 1917 р. вмістив редакційний відгук на лютневі події, що скинули стару владу, яка, попри все, «вирвала у народу його душу, його розум, язик і мову», та закликав ніжинців готуватися до Установчих зборів з виробленням власних вимог. Серед цих вимог настійливо звучить державницька позиція: український народ мусить правити своєю країною сам, а для того треба добиватися автономії України; розвивати освіту через школи, де б учили матірнською мовою. У цьому ж номері було визначено й основні напрями подання інформації для населення про організаційну роботу нової влади: «1. Официальные распоряжения центральной власти, особенно касающиеся г. Нежина и Нежинского уезда. 2. Деятельность общественного Комитета, его бюро и комиссий. 3. Деятельность комиссаров губернии, уезда и города. 4. Деятельность городского и земского самоуправления. 5. Деятельность губернской и уездной продовольственной комиссии. 6. Деятельность сельских, общественных комитетов. 7. Дополнительные сведения о жизни города и уезда, а также общеполитические и военные».

Цікаво зазначити, що члени редколегії газети мали різні політичні уподобання і позиції з національного питання. Якщо П. В. Тихомиров дотримувался ліберальних поглядів кадетської партії, то С. В. Сівков був більшовиком і прихильником радянської влади, а І. М. Ковалевський — українським есером, головою «Просвіти», повітовим комісаром Центральної Ради. При розбіжності поглядів їх єднала спільна робота по формуванню демократичної свідомості, піднесенню культурно-національного рівня громадян міста.

Не залишилася осторонь демократичних, культурно-національних перемін молодь Ніжина, особливо студенти, гімназисти, учні технічних училищ, робітники.

Студенти історико-філологічного інституту в листі-клопотанні до Міністерства народної освіти з приводу внесення змін до навчального процесу писали в квітні: «Февральский великий переворот и последовавшее за ним обновление России заставили нас принять посильное

участие в общественной деятельности... Мы несли гражданские обязанности милиционеров... участковых уполномоченных, их помощников и т. п., ...часть ведет трудное дело агитации и организации крестьян и рабочих, некоторые занимаются обучением солдат...». Бажання студентів бути в гущі подій приводило до усвідомлення того, що «...родине нужны не только борцы за свободу — ей нужны также и просвещенные педагоги», тому «прекращение учебных занятий теперь недопустимо».⁴

Об'єднуючим, радісним і вперше легальним було святкування Першого травня 1917 року в Ніжині. Демократичні настрої людей проявлялися в оформленні колон, у виступах демонстрантів. Газета відзначала: «поєднання червоних стрічок з національними стрічками, червоні революційні знамена і національні прапори створювали чаруючий вид». Студенти несли лозунг «Свободная наука, свободный труд». Оратори представляли різні політичні, соціальні і національні сили. Виступали від українців, євреїв і навіть від військовополонених — чех. Закличним набатом до культурно-національного відродження прозвучало: «Боритесь за лучший строй, но не забывайте своих духовных нужд, не забывайте своих национальных идей!».⁵

Провідну лінію в розвитку культурно-національного процесу вела інтелігенція. Адже за своїм соціальним корінням вона представляла інтереси всіх верств суспільства, а за історичною місією мала пробуджувати, цивілізувати, окультурювати. Вчені історико-філологічного інституту князя Безбородька взяли гарячу участь у демократичних перетвореннях суспільного життя міста та культурно-національних процесах. Так, професор В. І. Резанов опублікував у газеті від 11 квітня 1917 р. статтю «Товариство вивчення України», в якій доводиться необхідність інтенсивного вивчення рідної мови, етнографії, історії, літератури. Основне завдання покладалося на місцеві культурно-освітні заклади. При інституті засновувалося «Товариство вивчення України», члени якого мали збирати та розробляти матеріали енциклопедії України, виробляти і засвоювати наукову і навчальну термінологію, готувати підручники і посібники, заснувати українську наукову бібліотеку. Наступними кроками товариства мали бути систематизація, вивчення, висвітлення питань українознавства, історії України, її літератури та популяризації знань через публічні лекції, курси, заняття, екскурсії. Результати наукових досліджень мав пропагувати вісник «Україна».

Дотримуючись проголошених принципів свободи, рівності і братерства, викладачі інституту одночасно створили і «Товариство вивчення Росії».⁶ А серед навчальних дисциплін в інституті поряд з викладанням «Русской истории» вводиться «Історія України», «Історія Польщі», «Українська мова».⁷ Викладачі інституту залучалися до викладання на курсах української мови для вчителів початкових класів.

Демократизація культурно-національного життя потребувала розв'язати першочергове завдання: охопити українською освітою найширші народні маси. Початок цьому процесу мали покласти школи. Тому-то в Ніжині 13 березня в залі гімназії відбулися збори 298 вчителів міста, які за ініціативою Ніжинського відділення Київського обласного педагогічного товариства заснували вчительський професійний союз, що набув назви Педагогічного Товариства. Головою його було обрано П. А. Заболоцького, професора історії інституту, визначного діяча українського національного відродження в Ніжині. Товариство запланувало провести на канікулах курси по роз'ясненню поточного моменту і створити — за пропозицією професора В. І. Резанова — педагогічний клуб. Для задоволення потреб учителів у книгах і періодичних виданнях мала слугувати Гоголівська міська публічна бібліотека, заснована в лютому 1917 р.

Культурно-національна реформа, особливо «українізація» (за термінологією 1917 р.), викликала схвальний відгук серед українського

громадянства. Живим документом людських почуттів є лист з діючої армії в Румунії від учителя носівсько-хуторської школи Кирила Щербака від 25 червня 1917 р., адресований голові Ніжинської повітової земської управи. У ньому К. Щербак дякує за організацію вчительських курсів і висловлює надію, що для вчителів-воєнків після повернення з війни також буде влаштоване навчання. Наводимо фрагмент листа: «Довідавшись з «Нової Ради» про те, що 25 червня в Ніжині будуть відчинені Українські Вчительські курси, не міг я не послати Вам свій привіт, — привіт Українському вчителству нової Української школи: — адже ж сьогодні перший офіційний день нашого відродження, перший, за кілька сот літ, день, коли наш ідеал починає здійснюватися, перетворюватися в життя... Видима річ, як до цього тепер ставляться ті, хто і раніш себе називав не інакше, як українцем, хто і під гнітом старого уряду проводив свої ідеї в життя, не боячись ні суворой кари з боку уряду, ні посмішок-глузувань з боку і свідомого, і не свідомого товариства».⁸

Українізація набирала свого розмаху при підтримці її педагогічними колами. У Ніжині 27 червня 1917 року в приміщенні Гімназії О. Крестинської відбулося відкриття курсів української мови. Вітання виголосили голова земської управи та члени громадського комітету. Після мовлення була проголошена вічна пам'ять Т. Г. Шевченку і виконаний «Заповіт».

Важливим фактором відродження української культури і освіти було поновлення діяльності ніжинського товариства «Просвіта». 9 квітня в залі міської думи зібралося «українське віче» з приводу заснування «Просвіти». Громада заслухала доповіді делегатів Всеукраїнського національного з'їзду І. Ковалевського та Л. Іванухи, які зупинилися на питаннях національно-територіальної автономії України і федеративно-республіканського ладу Росії та на необхідності об'єднання і відстоювання своїх національних інтересів, зокрема, українізації шкіл усіх рівнів.⁹

Заслугою ніжинської «Просвіти» було влаштування панахиди по Т. Г. Шевченку, яка відбулася на Соборній площі 16 квітня. Панахида перетворилася в гучну маніфестацію і вияв національних почуттів: «замаяли над головами, залопотіли в повітрі жовто-блакитні прапори, замиготіли скрізь українські національні стрічки», а промова священника К. Доброгаєва вперше була проголошена українською мовою.

Під впливом «Просвіти» ніжинська міська управа в квітні 1917 року перейменувала Миколаївський парк на Шевченківський, а вулицю імені Столипіна — на вулицю Полуботка.

Певний внесок у справу пробудження історичної свідомості і національної пам'яті внесла брошура І. М. Ковалевського «Хто ми, що ми і чого нам треба».¹⁰ Доступний і лаконічний виклад історії українського народу, який в минулому мав свої форми державності, завершується вимогами українців до Установчих зборів. Це вимога демократичного, федеративного республіканського ладу на чолі з президентом, що обирається народом. По-друге, «провідною зіркою нам світить соціалізм, коли засоби й знаряддя продукції не тільки землі, а й фабрики, заводи і весь капітал будуть належати усій громаді, коли ми дійсно всі будемо рівні і вільні». По-третє, усім народам надати широку національно-територіальну автономію (право видавати собі закони і самоврядування), за якою в кожній національно-територіальній одиниці всі люди іншої національності мали б однакові права з тією нацією, яка складає більшість.

Після ознайомлення з краєзнавчими документальними матеріалами 1917 р. нам необгрунтованими видаються твердження про те, що «Просвіта», українські національні партії та Центральна Рада були буржуазно-націоналістичними. Аналіз ряду статей в газеті «Известия Не-

жинського общественного комітета», полеміка та дискусія з приводу відродження історичної свідомості українського народу та курсів по вивченню української мови засвідчують, що в своєму ставленні до процесів національного відродження серед громадян Ніжина виділялося, на наш погляд, три групи. Одні усвідомлювали значення українізації для формування державницької свідомості і сприяли цьому своїми знаннями й здібностями. Другі — ретельно виконували розпорядження органів влади, як Центральної Ради, так і Тимчасового уряду. Треті — залишалися прихильниками єдиної і неділимій Росії з її губерніями, тому зневажливо ставилися до національних почуттів українців і гальмували українізацію, мотивуючи це її другорядністю, «штучністю», несвоечасністю тощо.

Відродження національної культури українського народу ні в якій мірі не обмежувало прав представників інших національностей і вірувань. Тому такою пристрасною була відповідь захисників І. Ковалевського на звинувачення його М. Новицьким у розпалюванні ворожнечі між націями. Гідну відповідь дав сам автор брошури «Хто ми, що ми і чого нам треба»: «Моїм завданням було показати задуреному шкільними підручниками, що у нього було своє власне життя, власна історія, а не тільки «борщі, сушені груші, чудові солоні огірки». А талановита аматорка театральної сцени Ніжина Ксенія Булига писала в газеті, що І. Ковалевський, критикуючи попередній уряд, піклувався про трудовий народ, закликав до дружби і братерства між націями. «В его страстных речах слышались любовь к людям и тоска, что они не понимают своего счастья, одни спят, другие злобствуют и вредят завоеванием революции, а третьим, кроме их сущности, ничего не нужно... Я ни к каким партиям не принадлежу, а раз вижу неправду, не могу молчать. Что же касается истории Украины, то об этом давно спорят и будут еще много спорить... а мы, украинцы, несмотря на все споры, любим свою Украину и прошлое ее для нас священо».¹¹

Істотний внесок у справу відродження культурно-національного життя міста 1917 року зробили і ніжинські аматори Ф. Д. Проценко, Д. Я. Грудина, Г. В. Ніжинська, які разом з М. К. Заньковецькою продовжили і розвинули традиції корифеїв українського театру.

Усі, хто починав з весняним подихом свободи 1917 року відтворювати минуле України, працювали на майбутнє, хоч на шляху до нього були звинувачення в націоналізмі, заборони, арешти, репресії, страти. Та глибинні джерела історичної пам'яті і культури народу наповнювали духовне річище людської мудрості і привели до побудови Української держави.

м. Ніжин.

Література і джерела:

1. Філіал державного архіву Чернігівської області в Ніжині. — Ф. 387, оп. 1, спр. 2168, л. 15.¹
2. «Известия Нежинского общественного комитета». — № 1, 5 квітня 1917 р.
3. Там же.
4. Філіал державного архіву Чернігівської області в Ніжині. — Ф. 387, оп. 1, спр. 2103, л. 2.
5. «Известия Нежинского общественного комитета». — № 14, 25 квітня 1917 р.
6. Філіал державного архіву Чернігівської області в Ніжині. — Ф. 340, оп. 1, спр. 2108, л. 1.
7. «Известия Нежинского общественного комитета». — № 8, 13 квітня 1917 р.
8. Філіал державного архіву Чернігівської області в Ніжині. — Ф. 340, оп. 1, спр. 308.
9. «Известия Нежинского общественного комитета». — № 8, 13 квітня 1917 р.
10. Ковалевський І. М. Хто ми, що ми і чого нам треба. — Ніжин, 1917.
11. «Известия Нежинского общественного комитета». — № 81, 9 серпня 1917 р.